

УДК: 821.161.2Фр.1:025.326Єфр.

МЕЖІ РЕДАКТОРСЬКОГО ОЛІВЦЯ: до історії тритомника творів Івана Франка 1903–1905 років за редакцією Сергія Єфремова

У статті розкрито текстологічну історію прижиттєвого видання творів Івана Франка 1903–1905 років, що вийшло у видавництві «Вік». На підставі епістолярних джерел окреслено особливості підготовки тритомника та проаналізовано характер співпраці упорядника Сергія Єфремова з Іваном Франком. З'ясовано рівень авторитетності джерела, адже окремі тексти з видання Іван Лизанівський як упорядник передрукував у тридцятитомнику 1924–1931 років; встановлено різночитання та редакторські правки в авторському тексті. З'ясовано імовірні причини раптової зупинки цього видавничого проєкту.

Ключові слова ● багатотомне видання, історія видання, редакторські правки, текстологічний аналіз.

Друковане слово завжди було важливим чинником розвитку української культури, найефективнішим знаряддям духовного, ідейного впливу на читачів, на формування їхньої національної свідомості. Письменники і видавці намагались пропагувати кращі зразки літератури й у такий спосіб сприяти освіті народу, підвищувати культуру читання. Однак у різний час цензурні обмеження, ідеологічні вимоги влади, некомпетентна редакторська робота позначались на якості текстів загалом і на історії видань зокрема. Історія зібрань творів Івана Франка не виняток. У цій статті розкрито історію підготовки на Наддніпрянській Україні прижиттєвого видання творів Івана Франка 1903–1905 років за редакцією Сергія Єфремова, прокоментовано характер співпраці упорядника та письменника, продемонстровано особливості редакторської роботи над авторськими текстами.

Текстологічна історія цього видання не була у центрі уваги літературознавчих досліджень. Бібліографічний довідник Мирослава Мороза¹ не фіксує три томник у розділі «Видання творів письменника», а подає його у «Збірках творів», вочевидь, розцінюючи його як збірку «В поті чола. Образки з життя робучого люду» 1890 року з додатком оповідань «бориславського циклу». Підготовка текстів до друку та участь автора у цьому процесі, втручання редактора і цензури, рівень авторитетності джерела – ці питання залишались поза увагою і потребують детального вивчення, бо окремі тексти видання стали основою для наступного передруку у тридцятитомнику за редакцією Івана Лизанівського. Цим обґрунтовано актуальність дослідження.

Можливо, у той самий час, коли Іван Франко укладав угоду з Андрієм Хойнацьким про друк дванадцятитомного видання², у письменника виник задум видати свої твори на підросійській Україні. На початку 1903 року з метою вивчення творчого доробку Івана Франка, збору матеріалів для нарису про його життя і творчість до Галичини приїхав Сергій Єфремов³. Перший його візит відбувся наприкінці лютого 1903 року; молодий дослідник перебував там два місяці⁴. Свідчення про це знаходимо, зокрема, у листі Михайла Павлика до Лесі Українки від 13 березня 1903 року, де зафіксовано і мету приїзду: «Тут тепер Єфремов, студіює Франка»⁵. Перед цим Сергій Єфремов та Іван Франко не були особисто знайомі, лише листувалися⁶, знайомство відбулось саме під час цієї поїздки за сприяння Івана Труша. Франко на Єфремова справив надзвичайне враження велетня духа і, за влучним висловленням Елеонори Соловей, «<...> нарівні з Тарасом Шевченком та Михайлом Драгомановим став кумиром, взірцем і мірилом цінностей. І поряд з цим, був сучасником, співрозмовником, співучасником суспільного та літературного процесу»⁷.

Вдруге Єфремов перебував у Львові на запрошення святкування ювілею Миколи Лисенка на початку грудня того ж 1903 року^{8,9}. Про цю подію залишив

---

¹ Іван Франко: Бібліографія творів (1874–1964) / склав М. Мороз. Київ: Наук. думка, 1966. 445 с.

² Якимович Б. Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. С. 291–292.

³ Мороз М. Літопис життя і творчості І. Франка: у 3-х т. / авт. передм.: М. Жулинський, М. Шалата; [редкол.: М. Жулинський (голова) та ін.]. Львів: АРТОС, 2016. Т. 3: 1900–1916. С. 92.

⁴ Єфремов С. Зі спогадів про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. / Упоряд., вступ. ст., прим. М. І. Гнатюка. 2-ге вид., доп., перероб. Львів: Каменяр, 2011. С. 301.

⁵ Лист М. Павлика до Лесі Українки від 13 березня 1903 року (ІЛ. Ф. 101. Од. зб. 174. Арк. 1.).

⁶ Єфремов С. Зі спогадів... С.301.

⁷ Соловей Е. Єфремов і Франко (До 130-х роковин Сергія Єфремова). // Слово і Час. 2006. № 10. С. 4.

⁸ Єфремов С. Зі спогадів... С. 305.

⁹ Мороз М. Літопис життя і творчості І. Франка ... Т. 3. С. 110.

спогади і Євген Чикаленко¹⁰. Він розповів, що Єфремов та Франко зустрічалися цього разу у домі письменника: «У Львові в першу чергу пішли ми з Єфремовим до проф. Грушевського, який тоді вже мав славу найчільнішого українського діяча і якого я трохи знав з Києва; потім до Франка, який жив у своєму будиночкові поряд з віллою Грушевського»¹¹.

Сергій Єфремов у своїх спогадах засвідчив, що в останній день свого дружого перебування у Львові зустрічався з письменником: «З Франком було тоді <...> декілька чисто ділових справ»¹². Якщо припущення щодо обговорення можливості видання творів на Наддніпрянській Україні правильне, то майже одночасно починають діяти два проєкти: один у Львові, а другий – у Києві.

Цінний матеріал у дослідженні текстологічної історії тритомника – епістолярій Івана Франка та Сергія Єфремова¹³. Ці листи – специфічне, надзвичайно живе й виразне джерело, яке свідчить про доброзичливість їхніх стосунків. Шанобливі звертання, щирі побажання, зичення здоров'я: «Бувайте здорові», «Щиро стискаю Вашу руку», «Здоровлю Вас сердечно», «З великою повагою до Вас», «Будьте здорові та щасливі» та ін. – надають текстам особливої емоційності і підтверджують, що це була дружня співпраця, яка сформувалася на взаємодовірі. Навіть обговорення помилок, прорахунків та дразливих моментів відбувалося без надмірних негативних емоцій. Листування додає важливу інформацію про підготовку цього зібрання до друку, зокрема про участь у ньому Івана Франка.

Для митця одночасна підготовка двох видань було завданням надзвичайної ваги, але також і надзвичайної складності. Наглядати безпосередньо за роботою у Києві Іван Франко не мав змоги з кількох причин. По-перше, на територію підросійської України йому було заборонено в'їзд з 1891 року¹⁴, по-друге, у квітні 1903 року письменник мав загострення хвороби очей¹⁵, а по-третє, відповідно до угоди, він мав готувати до друку дванадцятитомник. За таких обставин більша частина повноважень була передана редакторові-упоряднику – Сергієві Єфремову; тому і проєкт видання складав не автор, а упорядник, який лише повідомляв письменника про перебіг подій і то зазвичай із запізненням.

Планувалося, що це буде п'ятитомник; за кожен том обсягом 10 аркушів друку автор мав отримати 100 крб. гонорару. Єфремов висловлював розуміння

¹⁰ Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). Нью-Йорк. 1955. С.331, 333.

¹¹ Там само.

¹² Єфремов С. Зі спогадів... С. 305.

¹³ Горак Я. Листи Сергія Єфремова до Івана Франка // Франкознавчі студії. Збірник наукових праць / ред. кол. Є. Пшеничний та ін. Дрогобич : Вимір, 2002. Вип. 2. С. 355–386.

¹⁴ Мороз М. Літопис життя і творчості І. Франка: у 3-х т. Т. 2: На вершинах (1887–1899) / наук. ред. О. Луцишин. С. 215–216.

¹⁵ Мороз М. Літопис життя і творчості І. Франка... Т. 3. С. 95.

і співчуття письменнику щодо низької оплати, проте зарадити нічим не міг, оскільки друкували, здебільшого, в борг¹⁶. Перші два томи склала збірка «В поті чола». Вибір саме цієї збірки для видання продиктований успіхом її розповсюдження: вона була дозволена цензурою в Росії, і перше видання розкупили досить швидко. Ймовірно, задум редактора-упорядника був продиктований сподіваннями і на фінансову успішність проєкту.

Композиційна побудова у вигляді двох томів відповідала інтересам упорядника, про що він у листі від 10 вересня 1903 року повідомив Івана Франка [т. 38, с. 485]¹⁷. Проте автор не брав участі у підготовці текстів до видання, збірку побачив вже в готовому вигляді. Підтвердження тому – передмова до збірки «Батьківщина і інші оповідання» 1911 року, де митець писав: «<...> ся моя збірка вийшла в Києві новим виданням без моїх поправок у двох томиках, в р. 1903»¹⁸. У цей самий час «В поті чола» побачила світ і в перекладі російською мовою¹⁹, про що сповістив Єфремов Франка. Очевидно, це видання «Франко И. В поте лица. Очерки из жизни рабочего люда» (1903) з передмовою та за редакцією Максима Славинського, проте надруковане без домовленостей з письменником, що викликало невдоволення з його боку: в одному з листів до Сергія Єфремова Іван Франко зауважив: «<...> не маю ніякого інтересу в тім, щоби повторилося те, що було з “В поті чола”. Книжку надрукували, а мені навіть “узніся” не сказали» [т. 50, с. 232].

Не брав участі Франко і в укладанні третього тому, куди увійшли «Бориславські оповідання». 26 січня 1905 року Франко цікавився його змістовим наповненням та висловлював побажання не включати повість «Воа constrictor», оскільки саме переробляв її, а за потреби ввести «<...> “Мільонера”, що був у “Киевской старине”, а потім у “Зорі”» [т. 50, с. 262].

Сергій Єфремов, керуючись усною домовленістю, більшу частину повноважень та вирішення організаційних моментів брав на себе: «Простіть, що ми так Вашим добром порядкуємо, але, як я пам’ятаю, Ваш загальний дозвіл, а на листування не маю багато часу, то дозволяю собі часом не запитувати кожного разу, а лиш потім повідомляти. Думаю, не гніваєтесь»²⁰.

З приводу плану-проспекту третього тому Іван Франко поділяв позицію редактора: «Щодо видання, то я, розуміється, не маю нічого против Вашого плану, хоча бажалось би було підлатати трохи “Наверненого грішника”. Ну, та втім,

---

¹⁶ Горак Я. Листи Сергія Єфремова до Івана Франка... С. 374.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наук. думка, 1976–1986. Тут і далі, покликаючись на це видання зазначаємо в квадратних дужках після цитат відповідний том і сторінку.

¹⁹ Горак Я. Листи Сергія Єфремова до Івана Франка... С. 370.

²⁰ Там само. С. 375.

нехай іде» [т. 50, с. 262]. Третій том склали оповідання «1. Ріпник. 2. Навернений грішник. 3. Яць Зелепуга. 4. Полуйка. 5. Вівчар. Його вже розпочато друком. Трохи згодом вишлю Вам за його, як умовлено було, 100 крб.»²¹. У цілому і композиція, і редакторська робота дістали схвальні авторські відгуки [т. 50, с. 266]. Гонорар за третій том І. Франко частково отримав у травні, про що свідчить лист Сергія Єфремова від 27 травня 1905 року: «100 рублів за III том Ваших оповідань Вам, певна річ, належиться. Я мав переслати їх через одного товариша, що на тім тижні збирається до Львова. Тепер пошлю тільки 50»²². Друга частина гонорару, на бажання автора, залишилась у Єфремова для оплати певних послуг.

Фінансові питання обговорювались з довірою і щирістю. Сергій Єфремов охоче виконував доручення Івана Франка, пов'язані з придбанням необхідної йому літератури у Києві й за його межами, та покриттям рахунків за вже куплені видання [т. 50, с. 266]²³

Відомо, що до друку готувались і наступні томи. У листі від 19 лютого 1905 року Іван Франко пропонував Сергію Єфремову видати збірку «На лоні природи»: «Я тепер у Спільці друкую збірку “На лоні природи” – речі, які досі не були друковані окремо, а почасти нові. Може б, Ви передрукували сей томик? У ньому містяться 13 оповідань, об'єм буде 15–16 аркушів друку» [т. 50, с. 262]. Вже 21 лютого 1905 року київський видавець висловлював свою згоду: «“На лоні природи” з радіо душею передрукуємо»²⁴. Також Єфремов цікавився: «Чи Хойнацький довів уже до краю видання Ваших творів? Останній том, що я бачив – се “З бурливих літ”. Сповістіть, що далі вийшло, то я собі придбаю й посилатиму до цензури»²⁵.

Робота над четвертим томом, який містив повість «Захар Беркут», тривала до серпня 1905 року. На сторінках бюлетеня видавництва «Вік» за серпень 1905 року його вже подано у списку творів, готових до друку²⁶. Готували і том п'ятий: «Переписують також дещо до т. V; як складеться, то сповіщу Вас що саме до його увійде»²⁷. Точної інформації про зміст тому так надано і не було. Видавничий проєкт припинив своє існування на третьому томі – ймовірно, через цензурні перешкоди.

Видання неавторизоване, тому це не авторитетне джерело тексту для наступних видань. Проте його текстологічний аналіз вимагає визначити ступінь втручання в авторський текст.

---

²¹ Там само.

²² Там само. С. 380.

²³ Там само.

²⁴ Там само. С. 378.

²⁵ Там само.

²⁶ Бюлетень видавництва «Вік». Серпень (Август) 1905 р. [Київ, 1905]. С. 2.

²⁷ Горак Я. Листи Сергія Єфремова... С. 375.

Передусім і композиція, і тексти видання значною мірою залежали від цензури. Петербурзький цензурний комітет повідомив Головне управління у справах друку про загальний дозвіл на друк збірки оповідань Івана Франка «В поті чола» 7 травня 1903 року, проте без передмови, автобіографії та окремих фрагментів по тексту: «“Предисловие” неизвестного издателя заграничного издания этих повестей и автобиография Ивана Франко не могут быть разрешены к печати. <...> весь сборник “В поті чола” может быть разрешен к печати, за исключением с. 123–129, а также нескольких отдельных фраз, отмеченных синим карандашом на стр. 30 об., 33 об., 37 об., 38, 43 об., 47 об. и 141 об., неудовлетворяющих общим цензурным требованиям»²⁸. Сергій Єфремов у листі від 10 вересня 1903 року сповіщав Івана Франка про це рішення й акцентував, що текстова заборона окремих місць стосувалась оповідання «Малий Мирон»²⁹. Мова йде про такий уривок: «Навістить він і стіни тюремні, і всякі нори муки та насиля людей над людьми, а скінчить тим, що або згине десь в бідности, самоті та опущеню на якімось піддашу, або з тюремних стін винесе зароди смертельної недуги, котра перед часом зажене его в могилу, або стративши віру в святу, високу правду, почне заливати червяка горілкою аж до цілковитої нестямі»³⁰. Не дозволила цензура й діалектний словник на 376 слів, укладений автором. Ймовірно, до цензурних виправлень належить вилучення дієприкметника надскакуючого (ворога) («Schönschreiben») з метою зниження соціального звучання. Не виключено, проте, що ці зміни вніс сам С. Єфремов, намагаючись випередити реакцію цензора.

Як і можна було сподіватися, тексти київського видання подано іншим правописом, ніж тексти збірки 1890 року. Основна мета редактора – полегшити читачам Наддніпрянщини розуміння творів галицького письменника. В історії видань творів класиків літератури нерідко трапляються випадки, коли редакторське втручання в авторський текст слід розцінити як факт створення тексту, проте в окремих випадках автор міг висловлювати довіру редактору, його практиці, літературному чуттю, інтуїції, умінню проникати у таємниці творчої лабораторії й у багатьох випадках прислухатись до його думки, вносити корективи у свій твір, адаптувати його для різної читацької аудиторії.

Саме такий характер довіри спостерігаємо на прикладі співпраці Сергія Єфремова та Івана Франка. Єфремов ставився дуже відповідально і обережно до редакторської роботи. Готуючи до друку «Люборацькі»

---

²⁸ Іван Франко. Документи і матеріали 1856–1965 / Упоряд. І. Бутич та ін. Київ: Наук. думка, 1966. С. 245–246.

²⁹ Горак Я. Листи Сергія Єфремова... С. 374.

³⁰ Франко І. В поті чола. Образки з життя робучого люду. Львів, 1890. С. 35.

Анатолія Свидницького, Єфремов писав: «Дивують і чудують мене вельми ті поправки, які в “Люборацьких” пороблено, – се просто якась профанація, якесь кощунство невимовне – псувати так класичний твір»³¹. Іван Франко поділяв позицію Сергія Єфремова щодо видання класиків літератури та висловлював довіру стосовно редагування своїх творів у листі від 28 жовтня 1901 року: «Згоджуюся вповні на все, чого бажаєте, а власне на заступлення незрозумілих Вам галицизмів словами, зрозумілими для української громади» [т. 50, с. 170]. При цьому допомагав Єфремову, надсилаючи пояснення діалектизмів: «Ось і зараз посилаю Вам цидулку з поясненнями того, що Ви повиписували» [т. 50, с. 170].

На прикладі оповідань «Малий Мирон», «Грицева шкільна наука», «Оловець», «Schönschreiben» простежимо характер редакторського втручання. Основна заміна стосувалась діалектизмів, просторіч та діалектних форм, правописних виправлень, проте спостерігаються і зміни на синтаксичному рівні. Що ж до втручання на лексичному рівні, варто відзначити, що словозаміна продиктована подеколи вподобаннями редактора. Не виключено, що такі зміни продиктовані бажанням оминати особливо небезпечні місця заради зниження соціального звучання, передбачаючи реакцію цензурного комітету, проте в окремих випадках виправлення нелогічні і суперечливі. Наведемо кілька яскравих прикладів. Фонетичні зміни пов'язані з граматичними:

- уживання апострофа (деревяної – дерев'яної, прип'яв – прип'явъ);
- зміни стосовно вживання окремих граматичних форм іменників у формі однини (по плечох – по плечахъ, в очех – въ очахъ, повітрем – повітрямъ, будинка – будинку, віці – віку) та множини (серць – сердець, школярям – школярамъ);
- подвоєння приголосних у іменниках середнього роду другої відміни у формі називного і знахідного відмінків однини (зіле, відкрите, питане, жите, колосе – зилля, відкриття, пытанья, жыття, колосся);
- зміни у вживанні прийменників з іменниками чоловічого, жіночого та середнього родів у формі непрямих відмінків однини (о оловець – про оловець, у бік – на бікъ, о стороні – про сторону, о погрозі – про погрозу, по лиці – на лиці, о шкіру – об шкуру);
- прийменників з частками, займенниками та прислівниками (може для того – може тымъ, діялося в мені – зо мною, переконатися о тім – переконатъся въ тимъ, о тім не знали – про те не знали, о нім – про нього, о чімось – про щось, відозветься о чім небудь – обизветься про що–небудь, іще від торік – ще зъ того року);

---

³¹ Горак Я. Листи Сергія Єфремова... С. 369.

- присвійних прикметників (надії батька – надии батькови, Степана – Степанивъ, Мирона – Мыронивъ) та прикметників у формі вищого і найвищого ступенів порівняння (яснійшого – яснишого);
- займенників (єго – його, него – нього, сеі – сиеі, еі – іи, то – се, котрий – якый);
- числівників (одно – одне, оба – обыдва, чотирох – чотырьохъ, шіснацяти – шистнадцяти);
- часток (хоть – хочъ, аби – щобъ, щобъ, впрочім – проте, втимъ);
- слів з кореневими голосними о – а (богато – багато, горяче – гаряче), у – о (трунути – тронуты, зачудований – зачудованый), е – и (ремень – реминь, трепот – трипотъ), и – е (каминем – каменемъ), і – е (сонічко – сонечко), і – о (пігнав – погнавъ), о – і (здойми – здиймы, находка – знахидка, колками – килкамы, поскочив – пидскочывъ), е – о (слезами – слъозамы);
- слів, у яких засвідчені різні зміни приголосних (в ухах – въ ушахъ, нетямучі – нетямущи, натрафить – натрапыть, торічною – торішньою, безсердешності – безсердечності, дусились – душились, лучше – лучче, зловіщим – зловісним);
- дієслівних форм (вдивлюєсь – вдывлюється, переймеся – перейметься, випрямившися – выпрямывшысь, падуть – падають). Постфікс -ся вжито після інфінітивного суфікса -ти, -ть, що наблизило діалектні і говіркові форми до розряду літературної норми;
- префіксів (розщипувати – росщипуваты, микав – смыкавъ, найти – знайти, находка – знахидка, здурити – одурыты, осьмиліток – восьмылитокъ, розкладав – роскладавъ);
- виправлено діалектні форми (тілько – тилькы, кілько – килькы, ледво – ледвы, тогда – тоди, кождий – кожный, сюда – сюди, відтам – звидты, не мож – не можна, не може, на верха – зверху, горі – нагору, вгору, воздух – повитря, замітити – запрымитыты, звергнутися – кынутыся, шептали – шепотылы, вид – выгядъ, журчачий – журкотлывый, безоблачний – безхмарный, нутро – середына, поваль – стеля, воробці – горобци, яблінки – яблуни, заткати – заткнуты, полудне – полудень, перекона – переконання, спосібності – здатности, отворити – раскрыты, відчиныты; обширний – велькый, трепечучий – зляканый, ожиданка – дожыдаючы, роздався – розлигся, стовпки – стовпыкы, случайно – случаємъ, наконець – вкинци, заперезатися – пидперезатыся, бувший – колышний тощо).
- дієприкметники та дієприкметникові звороти замінені описовими зворотами (вдивлюєсь у плюскотячу воду – вдывлюється у воду, що плюскотыть; в мигаючу під напором хвилі траву – въ траву, що мыгає пидъ напоромъ хвыли; віруючим у власні привиди – що вирує у власни прывыды; остачючим розлучати ся з ними – тимъ, що осталысь, розлучатися зъ нымы;

дожидаючих пана професора – що дожыдалы пана професора; лежачий – який лежав; видячи наближаючогося професора – бачучы, що професоръ наблыжається тощо);

- унормовано написання прикладки через дефіс (жид гендляр – жыдъ-гендляръ, Грыцю-небоже тощо).

Проте виправлення не завжди послідовні. Так, у поодиноких випадках редактор свідомо вводить діалектну форму: частка «аби» замінено діалектною формою «абысь», може для того – може тымъ, запах – пахъ, повторив – проказав изновъ.

Редакторські заміни позначилися і на синтаксичному рівні. Насамперед редактором не завжди збережено авторський поділ на абзаци. Нерідко змінюється і порядок слів у синтаксичних одиницях: ему поміститься в голові – помистытыся йому въ голові; не було много – не багато було; хочуть бити – бити хочуть; совершив таким способом – такимъ способом докинчывъ; обілляв мене окропом – мене хто окропом обиллявъ. Така, на перший погляд, незначна заміна інколи призводить до зміни смислових акцентів. Так, в оповіданні «Грицева шкільна наука» вчитель переконає батька забрати Гриця зі школи і знову доручити йому пасти гусей – наполягає на поверненні дитини до виконання звичної праці. Зміна порядку слів акцентує увагу читача саме на моменті вчительського присуду – поверненні зі школи, а звичне заняття для Гриця стає своєрідним покаранням.

«В поті чола» (1890)	«В поті чола» (1903)
Професор прямо ему сказав, що Гриць «туман вісімнадцятий», що лучше зробить, коли відбере его до дому і назад заставить гуси пасти.	Професоръ прямо йому сказавъ, що Грыць «туманъ висимнадцятий», що лучше зробить, колы видбере його назад до-дому й заставыть гусы пасты.

Зміни стосуються і розділових знаків: вживання коми перед протиставними сполучниками, перед повторюваними сполучниками при однорідних членах речення, відокремлення дієприкметникових та дієприслівникових зворотів, підрядних частин у складнопідрядних реченнях; відкореговано розділові знаки у безсполучникових реченнях, при передачі чужого мовлення прямою мовою тощо. Для прикладу:

«В поті чола» (1890)	«В поті чола» (1903)
Ложка як ніс єі від рота до миски, так таки застила в повітрі враз із рукою.	Ложка, які нисъ іи видъ рота до мыскы, такъ такы застыла въ повитри вразъ изъ рукою.

Все у них з маленьку не так як у людей: і хід і обличчя і волосся і слова і вчинки.	Все у нихъ зъ маленьку не такъ, якъ у людей: и хидъ, и облыччя, и волосся, и слова, и вчинкы.
Рознімає рот: так і є, видно все, чути все...	Рознімає ротъ – такъ и є: выдно все, чуты все.
Я подумав собі: не буду тепер виймати олівця, буду писав, як звичайно, пером, хоть і як воно мені обридло.	Я подумавъ соби: «не буду выйматы олівця, буду пысавъ, якъ звичайно, перомъ, хочъ и якъ воно мени обрыдло».
Але що було робити: викликав професор, треба йти	Але що було робыты: выкликавъ професоръ – треба йты.

В окремих випадках виправлення досить серйозні і стосуються вилучення окремих слів і навіть синтаксичних одиниць. Наприклад, у реченні «Я подумав собі: не буду тепер виймати олівця, буду писав, як звичайно, пером, хоть і як воно мені обридло» вилучено прислівник «тепер»; у реченні «<...> чень уже Степанови не буде нічого за оловець, коли его професор післав до таблиці» – лексему «уже»; «Він тепер ваготів мов камінь у мойій торбі, пік мою руку з далека, – я тепер ніяким світом не був би діткнувся его, не був би поглянув на него!» – порівняльний зворот «мов камінь»; «Того дня і весь слідуючий тиждень Степан не приходив до школи, лежав слабий» – прикметник «слідуючий»; «З разу писав тільки букви, малі й великі, самоголосні і суголосні, без ніякого впрочім значіня» – лексема «впрочім».

А за рахунок вживання вставного слова стверджувальне речення змінює своє звучання: помітні сумнів і вагання:

«В поті чола» (1890)	«В поті чола» (1903)
Щоби не збрехати, то буде тому не менше шіснадцяти літ, – достаточний час, щоби забути й про якого щирого приятеля.	Щобъ не збрехаты, то буде тому не менше шистнадцяты литъ, – досыть, здається, часу, щобъ забуты й про якого щырого прыятеля.

Суперечливий факт повної заміни редактором мови Гриця – героя оповідання «Грицева шкільна наука». У тексті І. Франка (збірка «В поті чола» 1890 року) дитяча вимова притаманна героєві на початку твору, що увиразнює його вік, наївність і чистоту світосприймання. Наприкінці ж твору вади мовлення зникають, адже дитина виросла. Друкуючи це оповідання у збірці «Малий Мирон і інші оповідання» 1903 року, різнобій під час передачі дитячої ламаної мови протягом тексту автором упорядковано, наприкінці оповідання мовлення Гриця наближене до мовлення дорослої людини. Однак редактор цей фрагмент тексту змінив, таким чином підкреслив, що рік схоластичної науки

не сприяв «дорослішанню» – розвиток Гриця залишився на тому ж рівні. Для порівняння:

«В поті чола» (1890)	«Малий Мирон і інші оповідання» (1903)	«В поті чола» (1903)
На що? – спитав Гриць.	На сцо? – спитав Гриць.	На сцо? – спытавъ Грыць.
Ні, не хоцу. А що то таке?	Нї, не хоцу. А сцо то таке?	А сцо то таке?
Адже в школі був, – відказав гордо Гриць.	Адже в школі був, – відповів гордо Гриць.	Адже въ сколи бувъ, – видказавъ гордо Гриць.
Не віриш, дурню? – крикнув на него Гриць і швякнув его прутом.	– Не віриш, дурню? – крикнув на нього Гриць і швякнув його прутом.	Не вирысь, дурню? – крыкнувъ на його Грыць и швякнувъ його прутомъ.
То ніби, що я навчився? – формулював їх питане Гриць.	То ніби, що я навчив ся? – формулював їх питане Гриць.	То нибы, сцо я навцывся? – формулював ихъ питання Грыць.
– Чому вони его до школи не давали? – подумав собі Гриць і пігнав гуси на толоку.	– Чому вони його до школи не давали? – подумав собі Гриць і пігнав гуси на толоку.	Цому вони його до сколы не давалы? – подумавъ соби Гриць ы погнавъ гусы на толоку.

Подеколи словозаміна продиктована не заміною діалектних форм, а уподобаннями редактора: сірі очі – сиви, грива гуска – глыва гуска, предмети – науки тощо.

Порівнюючи тексти дитячих оповідань збірок «В поті чола» (1890) та «Малий Мирон і інші оповідання» (1903), підготовлені автором, варто відзначити, що Іван Франко рухався у бік удосконалення тексту, замінюючи діалектні форми літературними еквівалентами та демонструючи шлях пошуку виразніших одиниць. Для прикладу: возьме – візьме, швякає по воздусі – швякає по повітрі, відозвеса – відізве ся, ковтаючи – цюкаючи, оден – один, плюскотячу – плюскітливу, безоблачного – беззмарного, тільки – стілько, спосібності – здібності, не мож – не можна, обширний – просторий, у него – у нього, тота – ота, его – його, котрих – яких, хто небудь другий – хто будь другий, серед других дітей – серед иньших дітей, ту – тут, відтак – потім, іменно тепер – власне тепер, однако – однаково, тогди – тоді тощо. З метою увиразнення художніх образів та посилення соціального звучання окремих місць спостерігаємо підбір лаконічніших лексичних одиниць (крекче – харкотить, прекрасний польовий ромен – пахучий ромен, їх владника – їх володаря та воеводи, таракаючи о чімось з гусками – таракаючи про щось нецікаве з гусками, погибаючих – пригноблених) тощо.

На синтаксичному рівні дещо змінено поділ на абзаци, внесено зміни стосовно вживання розділових знаків при відокремленні уточнень («А ти невітцівська

дитино, е! – сказав старий своїм звичайним троха носовим голосом, – а ти що робиш?» – «А ти невітцівська дитино, е! – сказав старий своїм звичайним, троха носовим голосом, – а ти що робиш?»), відокремлення слів автора та мови персонажів у діалогах; має місце і застосування інверсійного порядку слів («Мирон довго глядів за ним, все ще не можучи зрозуміти, за що се старий прогнівався і чого від него хоче». – «Мирон довго глядів за ним, усе ще не можучи зрозуміти, за що се старий прогнівав ся і чого хоче від него».) та заміна дієприслівників та дієприслівникових зворотів (віруючим у власні привиди – що вірує у власні привиди, остаючим – иньшим тощо.)

Промовисте свідчення авторської роботи по удосконаленню тексту – це корекція речення, складовою частиною якого є приказка:

Та чому ти, тумане вісімнадцятий, не помислиш уперед, що маєш казати, а так бовтаєш, як той бовтом бовтає.	Та чому ти, тумане вісімнадцятий, не помислиш уперед, що маєш казати, а так бовтаєш, як той рибак бовтом бовтає [курсив – Т. Г].
--	--

Названі збірки побачили світ майже одночасно. На титульному аркуші збірки «В поті чола» 1903 року за редакцією Сергія Єфремова зазначено: «Дозволено цензурою. С. Петербургъ. 27 юля 1903 р.». Єфремов про дозвіл цензури сповіщав Івана Франка у листі від 10 вересня 1903 року. Бібліографія творів Івана Франка, укладена Володимиром Дорошенком, подає відомості про вихід збірки «Малий Мирон та інші оповідання» – Львів, 20 травня 1903 року³².

Цензурні утиски – одна з причин, чому видання творів Івана Франка все-таки довелося припинити. 27 (14) січня 1904 року датовано розпорядження Головного управління в справах друку в Петербурзі Центральному комітетові іноземної цензури про заборону збірок творів Івана Франка «Малий Мирон і інші оповідання», «Добрий заробок і інші оповідання» на території Росії, як такі, що написані кулішівкою³³.

Отже, висловлені вище факти переконують, що тексти творів збірки Івана Франка «В поті чола» 1903 р. за редакцією Сергія Єфремова – неавторизовані, не можуть бути джерелом для передруку, проте є свідченням процесу їх адаптації редактором для різної читацької аудиторії і відтворюють одну зі сторінок історії видань письменника на території Наддніпрянської України на початку ХХ ст.

---

³² Список творів Івана Франка з додатком статей про нього і рецензій на його писання / уложив В. Дорошенко. Львів: Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка, 1918. Вип. I. [VI], 80 с.

³³ Іван Франко. Документи і матеріали 1856–1965... С. 248.

Tetiana HOLIAK

**THE LIMITS OF THE EDITORIAL PENCIL: TO THE HISTORY OF THE
THREE-VOLUME WORKS OF IVAN FRANKO 1903–1905 EDITED BY
SERHIY YEFREMOV**

The article reveals the textual history of the lifetime edition of Ivan Franko's works in 1903–1905 published by the «Vik» publishing house. On the basis of epistolary sources the peculiarities of the preparation of the three-volume book are outlined and the nature of the cooperation of the compiler Serhii Yefremov with Ivan Franko is analyzed. The level of authority of the source has been clarified, as some texts from the publication were reprinted by Ivan Lyzanivskyi as a compiler in a thirty-volume book from 1924–1931; established misreadings and editorial corrections in the author's text. The probable reasons for the sudden cessation of this publishing project have been clarified.

Key words: multi-volume edition, history of the edition, editorial edits, textual analysis.